

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER
UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

29E JAARGANG

WOENSDAG 2 AUGUSTUS 1944

No. 1467

COMMISSIE VAN REDACTIE:

*J. F. ten Doesschate; P. Liefstinck (tijdel. afwezig);
J. Tinbergen; H. M. H. A. van der Valk; F. de Vries;
M. F. J. Cool (Redacteur-Secretaris).*

H. W. Lambers — Adjunct-Secretaris.

Abonnementsprijs van het blad, waarin tijdelijk is opgenomen het Economisch-Statistisch Maandbericht, franco p.p. in Nederland f 20,85* per jaar („Prijsvaststelling No. 052. IM 312"). Buitenland en koloniën f 23,— per jaar. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan en slechts worden beëindigd per ultimo van elk kalenderjaar. Losse nummers 50 cent. Donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut ontvangen het blad gratis en genieten een reductie op de verdere publicaties. Adreswijzigingen op te geven aan de administratie.

*Administratie: Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam (C.).
Telefoon 38040. Giro 8408.*

*Aangeteekende stukken aan het Bijkantoor Museum-
park, Rotterdam (C.).*

*Advertenties voorpagina f 0,28 per mm. Andere pagina's
f 0,22 per mm. Plaatsing bij abonnement volgens tarief.*

INHOUD:

	Blz.
Minimumloon en werkgelegenheid door <i>W. F. de Gaay Fortman</i>	402
Efficiency in de administratie door <i>M. C. Wintersteijn</i>	404
Woningtoestanden ten plattelande na 40 jaar woningwet door <i>F. S. Noordhoff</i>	406
Statistieken	
Voornaamste posten in duizenden guldens van den weekstaat van De Nederlandsche Bank.....	409

GELD- EN KAPITAALMARKT.

Op de *geldmarkt* blijft het beeld onveranderd: weinig omzetten en geen noemenswaardige veranderingen in de markttarieven. De saldi van anderen loopen, zij het langzaam, nog geleidelijkaan wat terug. Men mag aannemen, dat op het oogenblik de markt wel ongeveer verzadigd is. Voorloopig zal de afgifte van nieuw papier wel zeer beperkt blijven, want er is maar heel weinig vervallend papier. Verleden jaar om dezen tijd is er immers vrijwel geen papier uitgegeven in verband met de emissie van de 3½ % leening 1943.

De *obligatiemarkt* was in de verslagweek tamelijk stil. Af en toe vielen er wel flinke omzetten te registreren in een enkele leening, zoo bijv. in de 3½ % leening 1942, maar dat ging dan toch weer ten laste van de levendigheid in andere leeningen, bijv. de leening 1943. Koersbewegingen van beteekenis kwamen niet voor. Aan de vraagzijde, noch aan de aanbodzijde, was er aanleiding tot een uitgesproken tendenz. De zeer omvangrijke latente vraag blijft voor het overgrote deel haar latent koerskarakter behouden. Anderzijds is er weinig aanleiding voor verruiming van het aanbod, zoodat er al met al weinig teekening in de markt zijt.

Op de *aandeelenmarkt* zijn de omzetten geleidelijkaan verder teruggelopen. In de verslagweek was de gemiddelde dagomzet nog slechts ongeveer het dubbele van dien in het eerste halfjaar. Het koersbeeld was minder uitgebalanceerd dan op de obligatiemarkt. In het begin van de week waren vele fondsensoorten aan den flauwen kant, waarna echter de markt meer en meer weerstand ging bieden. Hier en daar kwamen in de tweede helft van de week flinke koerswinsten voor.

Voor het overige was de stemming toch nog al verdeeld, hetgeen ook hieruit blijkt, dat het aantal fondsen, dat deze week den stopkoers verliet, ongeveer even groot was als het aantal fondsen, dat weder op den stopkoers kwam te noteeren.

MINIMUMLOON EN WERKGELEGENHEID.

Het vraagstuk.

Het vraagstuk, dat in bovenstaanden titel is samengevat, is niet terstond aan de orde gesteld, toen men begon in bepaalde gevallen vaststelling van minimumloonen van overheidswege te bepleiten en toe te passen. In den aanvang zat bij de vaststelling van minimumloonen de gedachte voor, uitbuiting van den arbeider door inspannenden en langdurigen arbeid onder onhygiënische en andere bezwarende omstandigheden en tegen betaling van een uitzonderlijk laag loon, met name in de huisindustrie, tegen te gaan. De vraag naar den invloed van de vaststelling dier minimumloonen op de werkgelegenheid kwam hierbij niet ter sprake, wijl men het geen na-deel, doch integendeel een voordeel achtte, indien de desbetreffende ondernemingen daardoor gedwongen zouden worden den arbeid te staken. Daardoor toch zou een einde komen aan de deloyale concurrentie, welke zij overeenkomstigen ondernemingen, die behoorlijke loonen betaalden en ook overigens behoorlijke arbeidsvoorwaarden toepasten, aandeden. Duidelijk kwam deze opvatting tot uiting in het standpunt, dat te onzent minister Treub innam ten aanzien van het vaststellen van minimumloonen voor de huisindustrie. Bij de behandeling van de Rijksbegroting voor 1914 verklaarde deze, dat een zoodanige vaststelling van hem slechts in zooverre te verwachten was, als hem mocht blijken, dat bepaalde vormen van huisindustrie moesten worden tegengegaan en ook de vaststelling van een wettelijk minimumloon daartoe kon bijdragen ¹⁾.

Bij de verdere ontwikkeling van de sociale wetgeving is men het met het vaststellen van minimumloonen na te streven doel toch ruimer gaan zien dan het bestrijden van ongewenschte bedrijfsvormen. Allengs heeft men deze vaststelling meer aangewend als een middel om de positie van de naar verhouding laag beloonde arbeiders te verbeteren en den arbeidsvrede te bevorderen ²⁾. Aangezien dit in den regel het opleggen van loonsverhoogen be-teekende, kwam in deze phase der ontwikkeling de vraag naar den invloed van het vaststellen van minimumloonen op de werkgelegenheid wel naar voren.

Men zou de vraag kunnen stellen, of dit probleem in de toekomst nog van beteekenis zal zijn, nu men mag aannemen, dat deze gekenmerkt zal zijn door een stelsel van gebonden economie en eventueele werkloosheid in een gebonden stelsel door inschakeling van overheidswege der betrokkenen elders pleegt te worden overwonnen. Terecht heeft Van der Brink er echter op gewezen, dat ook in de gebonden stelsels het vraagstuk van de werkgelegenheid blijft bestaan, zij het, dat het daar een ander aspect vertoont dan in een vrije economie. De laatste worstelt met het probleem de werkloozen weer in het productieproces in te schakelen; de gebonden stelsels hebben in het algemeen een groote inschakelingscapaciteit, doch bij hen doet zich de moeilijkheid voor, de werkloozen economisch doelmatig in te schakelen ³⁾. Zoo gezien, blijft het vraagstuk van den invloed van een wettelijk minimumloon op de werkgelegenheid ook in een gebonden stelsel aan de orde. Daar de eisch van een economisch doelmatig inschakelen van de werkloozen op den duur niet straffeloos kan worden genegeerd, zal men ook in de gebonden stelsels niet kunnen overgaan tot het vaststellen van minimumloonen zonder de economische factoren tot hun recht te doen komen.

De normen.

Wanneer men de verschillende buitenlandsche wetten

¹⁾ Vgl. R. Rensma „Het wettelijk loon-minimum“, acad. proefschrift Vrije Universiteit, Rotterdam 1914, blz. 117 e.v.

²⁾ Vgl. E. M. Burns „Wages and the State“, Londen 1926, blz. 8 e.v. en blz. 391.

³⁾ J. R. M. van den Brink „Maatschappijstructuur en werkgelegenheid“, acad. proefschrift Tilburg, Utrecht-Nijmegen 1943, blz. 48 e.v. en 158 e.v.

op het vaststellen van minimumloonen en de daaraan gegeven toepassing nagaat, blijkt het, dat in hoofdzaak drie normen voor die vaststelling worden gehanteerd ⁴⁾.

In de eerste plaats het beginsel, dat het loon moet zijn een „living wage“, een loon, waarvan een arbeider met een normale vakbekwaamheid en een normaal gezin *behoorlijk* moet kunnen leven. Het loon moet, zooals rechter Higgins van het Hof van arbitrage in Nieuw-Zeeland het formuleerde, voldoende zijn voor „the normal need of the average employee, regarded as a human being living in a civilised community“ ⁵⁾. Het is duidelijk, dat bij de toepassing van het beginsel van de „living wage“ groote aandacht wordt geschonken aan de kosten van het levensonderhoud.

Als tweede beginsel vindt men gehanteerd, dat van het *redelijke* loon. Dit wordt gevonden door middel van vergelijking. Het minimumloon wordt bepaald op dat, hetwelk een gelijksoortige arbeider, die onder overeenkomstige omstandigheden werkt, verdient. In Frankrijk moet het loon van een thuiswerker ten minste bedragen dat van een gelijksoortigen arbeider in de fabriek.

Als derde beginsel tenslotte wordt gebezigd hetgeen de toestand van het bedrijfsleven toelaat te betalen.

Het behoeft geen betoog, dat deze drie beginselen niet zonder meer zoo duidelijk zijn, dat aan de hand daarvan zonder eenige aarzeling een bevredigend minimumloon kan worden bepaald. Bij het beginsel van de „living wage“ rijzen bijv. vragen, wat normale vakbekwaamheid en wat een normaal gezin is en wanneer men *behoorlijk* kan leven. Het beginsel van het *redelijke* loon roept de vraag op, wat onder een gelijksoortigen arbeider moet worden verstaan. Bovendien faalt dit beginsel, zoodra het loon van den gelijksoortigen arbeider eveneens te laag moet worden geacht. Bij het laatstgenoemde beginsel is niet duidelijk, of moet worden uitgegaan van den toestand van het bedrijfsleven in het algemeen, of van dien van den desbetreffenden bedrijfstak, en is voorts zeer moeilijk te bepalen, welk loon die toestand dan nog toelaat te betalen. In feite wijzen de drie beginselen dan ook niet anders dan verschillende factoren aan, waarmede bij de vaststelling van een minimumloon rekening moet worden gehouden.

De practijk in het buitenland.

Dat voldoende duidelijke criteria voor de vaststelling van minimumloonen niet te formuleeren zijn, blijkt ook uit het feit, dat tal van buitenlandsche wetten de instanties, die met die vaststelling belast zijn, daarin de vrije hand laten. Men kan evenwel zeggen, dat, zoowel in de wetgeving als in de uitvoering, de gedachte van de „living wage“ overweegt, meestal aangevuld met de gedachte, dat het loon niet kan stijgen boven datgene, wat het bedrijfsleven kan betalen, soms ook met de gedachte van het *redelijke* loon. Botsingen tusschen de drie principia, welke op zichzelf zeer goed mogelijk zouden zijn, aangezien elk van hen uit een anderen gedachtengang stamt, komen weinig voor, omdat deze beginselen steeds vaag geformuleerd worden.

In Engeland heeft een regeeringscommissie, belast met een onderzoek naar de werking en de resultaten van de „Trade Board Acts“, erkennende de gunstige sociale werking dezer wetten, toch in 1922 uitgesproken, dat de wijze, waarop bepaalde loonraden hun bevoegdheid minimumloonen vast te stellen hadden gehanteerd, bijgedragen had tot verergering van de crisis en toeneming van de werkloosheid. Dorothy Sells heeft daartegenover echter betoogd, dat een in 1923 ingestelde enquête in de bedrijfstakken, welke het zwaarst door werkloosheid waren getroffen, heeft aangetoond, dat deze werkloosheid veel ingrijpendere oorzaken had dan het vastgestelde minimum-

⁴⁾ De gegevens over de buitenlandsche wetgevingen zijn ontleend aan de studie van het Bureau International du Travail „Le salaire minimum“, Genève 1940. Helaas is het tweede deel van deze studie niet voorhanden.

⁵⁾ Geciteerd bij Rensma t.a.p. blz. 145.

loon⁶⁾. Laatstelijk heeft Hetherington zich zeer gunstig over den arbeid der Britsche loonraden uitgelaten. Zij hebben stabiliteit zonder starheid in de loonverhoudingen tot stand gebracht. Het is waar, dat ondernemingen, welke zich slechts door het betalen van hongerloonen op de been konden houden, verdwenen zijn. Hetherington acht dit een voordeel, omdat het werk dier ondernemingen door economisch gezonde ondernemingen is overgenomen. De loonen zijn daardoor op een behoorlijk peil gebracht, zonder dat over het geheel genomen de werkgelegenheid is verminderd⁷⁾.

In Zuid-Australië sprak het „Industrial Court” uit, dat de „living wage is the bedrock below which the Court cannot go; it applies to all industries irrespective of whether the industry can afford it or not, and, in fact, irrespective of how much such industries can afford to pay”. In aansluiting hierop verklaarde het hof, dat de „claims of a struggling industry, which it is desirable to retain in the community, but which cannot pay a living wage, are matters for the consideration of the legislature (or the Government) which in manifold ways may subsidise the industry until it has become established on a sound financial basis”⁸⁾.

In Nieuw-Zeeland dateert de verplichte arbitrage in arbeidsgeschillen van 1894. Bij verschillende wijzigingswetten in de jaren 1918—1923 heeft de wetgever bijzonder den nadruk gelegd op het beginsel van de „living wage” en in verband daarmee heeft het Hof van arbitrage in die jaren als zijn mening te kennen gegeven, dat het in het algemeen belang was, dat ondernemingen, welke een redelijk „living wage” niet konden betalen, hun werkzaamheden staakten en dat hun arbeiders dan werden overgenomen door ondernemingen, welke het vastgestelde loon wel konden betalen.

In 1931 heeft een wet het hof echter gemachtigd loonen, vastgesteld bij collectieve arbeidsovereenkomst of bij uitspraak van het hof, te wijzigen, rekening houdende met de economische en financiële factoren, die het bedrijfsleven in Nieuw-Zeeland beïnvloeden, alsmede met alle andere overwegingen, welke het hof van belang zouden voorkomen. Het hof heeft als zoodanig weliswaar aangemerkt de kosten van het levensonderhoud en het beginsel van de „living wage”, doch uitgesproken, dat de wet overwegenden invloed toekende aan den economischen en financiëleen toestand en op grond daarvan in hetzelfde jaar de loonen met 10% verlaagd.

Het vraagstuk in Nederland.

De Huisarbeitswet 1933 geeft den Minister van Sociale Zaken de bevoegdheid minimumloonen voor bepaalde soorten van huisarbeid vast te stellen, indien hij van oordeel is, dat de voor den huisarbeid betaalde loonen of andere vergoedingen buitengewoon laag zijn en dat het niet mogelijk is daarin door het aangaan van collectieve arbeidsovereenkomsten afdoende verbetering te brengen. In den gedachtegang van den wetgever was deze bevoegdheid echter een strijdmiddel tegen ongewenschte bedrijfsvormen. Daar de bepaling voorts nimmer toepassing heeft gevonden, kan zij hier verder onbesproken blijven.

In de depressiejaren na 1929 heeft de Regeering meermalen den door de Staten-Generaal uitgeoefenden aandrang, een regeling voor de algemeen verbindendverklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten tot stand te brengen, afgewezen met een beroep op de moeilijke omstandigheden, waarin het bedrijfsleven verkeerde. Minister Slotemaker de Bruine wees bijv. in 1933 de algemeen verbindendverklaring, voorzover zij mede het loon betrof, af, omdat men daardoor aan marginale bedrijven een

last zou opleggen, waardoor de werkloosheid zou worden vergroot⁹⁾.

Als onderdeel van haar landbouwcrisispolitiek voerde de Regeering in 1934 de verplichte arbitrage in arbeidsgeschillen in den landbouw in. De belangrijke steun aan dezen bedrijfstak behoorde, naar haar oordeel, ook den landarbeiders ten goede te komen. In de beslissingen der op grond van deze regeling benoemde arbiters treft men herhaaldelijk eenerzijds de overweging aan, dat weliswaar de ondernemingen de bestaande loonen in verband met de prijzen der landbouwproducten niet kunnen opbrengen, doch dat verlaging dier loonen hen zou doen dalen beneden het bestaansminimum en anderzijds de overweging, dat loonsverhooging moet worden afgewezen, wijl zij de werkloosheid zou vergrooten¹⁰⁾. In tijden van ernstige laagconjunctuur is botsing tusschen het beginsel van de „living wage” of zelfs van het bestaansminimum en dat van de betalingscapaciteit van het bedrijf, hoe vaag beide overigens ook mogen zijn, dus geenszins uitgesloten.

Hoewel de Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten in normale verhoudingen slechts korten tijd in werking is geweest, is bij haar toepassing uiteraard ook het vraagstuk van minimumloon en werkgelegenheid ter sprake gekomen. Een sprekend voorbeeld bood de aanvraag om algemeen verbindendverklaring van bepalingen van de collectieve arbeidsovereenkomst in de steenindustrie in Noord-Brabant in 1938. Een aantal fabrieken opponeerde tegen deze aanvraag, omdat zij hun bedrijf zouden moeten sluiten, indien de aanvraag werd ingewilligd, wijl zij na de prijsverhoging, welke noodzakelijk zou worden door de kostenverhogende werking der collectieve arbeidsovereenkomst, zich niet zouden kunnen handhaven tegen de concurrentie van Belgische steenfabrikanten. Bij het onderzoek door den Hoogen Raad van Arbeid bleek, dat het bezwaar op zichzelf waarschijnlijk wel gegrond was, doch tevens, dat het hier veelal achterlijke fabrieken betrof, die de concurrentie met de overige Noord-Brabantsche en met Belgische fabrieken alleen konden volhouden ten koste van de loonen hunner arbeiders. In den Hoogen Raad van Arbeid kwamen ter zake twee standpunten tot uiting. Volgens de aanhangers van het eene moest iedere algemeen verbindendverklaring worden afgewezen, die, in welken vorm dan ook, een ongunstigen invloed kon hebben op de werkgelegenheid. De aanhangers van het andere standpunt betoogden, dat ondernemingen, die alleen konden concurreren ten koste van beneden het bestaansminimum liggende loonen van hun arbeiders, behoorden te verdwijnen. Zij vreesden daarvan geen nadeel voor de werkgelegenheid in haar geheel, omdat de overige fabrieken, bevrijd van deze loonconcurrentie, naar hun oordeel hun productie zouden kunnen uitbreiden en dus meer arbeiders tot zich trekken. Vermelding verdient, dat het hierbij ging om algemeen verbindendverklaring van loonen van 30 en 32 cent per uur voor arbeiders van 21 jaar en ouder.

Conclusie.

Een onder alle omstandigheden te hanteeren criterium voor de vaststelling van minimumloonen is niet te geven. Daarbij moet met een complex van factoren worden reke-

⁶⁾ Handelingen Tweede Kamerzitting 1933/34, blz. 703. Van belang is hierbij ook het debat, dat in de Tweede Kamer is gevoerd bij de instelling van het Werkfonds 1934. De Regeering had hierbij verklaard, dat zij bij de uit te voeren openbare werken loonen wilde vaststellen, in overeenstemming met de economische mogelijkheden van het oogenblik, d.w.z. in bepaalde gevallen lager dan het bestaande loonpeil. Zij verklaarde zich accoord met stemmen uit de Kamer, welke verlaging der loonen beneden het economisch mogelijke afwezen. Men ontkomt echter niet aan den indruk, dat niet iedere spreker met het „economisch mogelijke” hetzelfde bedoelde. Vgl. G. M. Verrijn Stuart „De Regeering en het loonvraagstuk”, „E.-S.B.”, 9 Mei 1934.

¹⁰⁾ Vgl. M. G. Levenbach „Rechtvaardig arbeidsloon in het bijzonder in verband met de arbitrages krachtens de landbouwcrisiswetgeving”, „Rechtsgeleerd Magazijn”, jrg. 1937, aflevering 1.

⁷⁾ Dorothy Sells „Les effets économiques des conseils d'industrie britanniques”, „Revue internationale du Travail”, Augustus 1923.

⁸⁾ H. Hetherington „Le fonctionnement du système des conseils d'industrie en Grande-Bretagne”, „Revue internationale du Travail”, October 1938.

⁹⁾ De citaten zijn ontleend aan Burns t.a.p. blz. 291.

ning gehouden, waaronder ongetwijfeld in belangrijke mate met den invloed, die van het vast te stellen minimumloon op de werkgelegenheid zal uitgaan. Beneden het bestaansminimum zal het van overheidswege vastgestelde minimumloon echter niet mogen liggen en de instantie, die met de vaststelling belast is, zal als uiteindelijk doel moeten streven naar een „living wage”¹¹⁾. Kunnen enkele ondernemingen in den desbetreffenden bedrijfstak, die slecht-geoutilleerd zijn en alleen door loonconcurrentie zich kunnen handhaven, het vastgestelde loon niet betalen, dan moet in hun verdwijning geen nadeel worden gezien. De arbeid der gesloten ondernemingen zal door de economisch gezonde ondernemingen in het bedrijf worden overgenomen. Zoo gezien, had de Regeering destijds de algemeen verbindendverklaring van de collectieve arbeids-overeenkomst in de Brabantsche steenindustrie kunnen uitspreken¹²⁾.

Anders ligt de zaak, wanneer de bedrijfstak in zijn geheel de vastgestelde loonen niet kan betalen. Dan zullen maatregelen moeten worden genomen om haar betalingscapaciteit te vergrooten door prijsverhoogingen tengevolge van heffingen bij den invoer, exportpremies of anderszins, in den landbouw zeker ook door maatregelen op het gebied van de vaste lasten¹³⁾. In Nieuw-Zeeland is de landbouwpolitiek in de crisisjaren eerst effectief geworden door een op elkaar afgestemd systeem van maatregelen ten aanzien van prijzen, loonen en vaste lasten¹⁴⁾. Te onzent zou de landbouwcrisispolitiek ten aanzien van de landarbeiders, doch ook in haar geheel, bevredigender zijn geweest, indien, naast maatregelen met betrekking tot prijzen, loonen en teeltregeling, ook maatregelen waren genomen tegen de stijging van grond- en pachtprizen¹⁵⁾. De door J. A. Levy in 1914 verdedigde meening, dat vaststelling van minimumloonen niet noodzakelijk behoeft te leiden tot maatregelen met betrekking tot de prijzen en dat deze laatste ook beslist verwerpelijk zijn, is in haar algemeenheid niet juist gebleken¹⁶⁾.

W. F. DE GAAY FORTMAN.

¹¹⁾ Vgl. Rensma t.a.p. blz. 172 e.v.

¹²⁾ De Regeering heeft zich ten aanzien van dit punt niet uitgesproken, doch de algemeen verbindendverklaring op andere gronden geweigerd.

¹³⁾ Een vanwege het Koninklijk Nederlandsch Landbouwcomité ingestelde commissie wees in 1928 de vaststelling van minimumloonen van overheidswege in het landbouwbedrijf in hoofdzaak af, in verband met de toenmaals geldende prijzen der landbouwproducten en de hoogte der vaste lasten; vgl. J. Smid „Minimumloonen in het landbouwbedrijf”, „E.-S.B.” 18 Juli 1928.

¹⁴⁾ Vgl. E. J. Riches „Le planisme et les salaires dans l'agriculture en Nouvelle-Zélande”, „Revue internationale du Travail”, Maart 1937.

¹⁵⁾ Vgl. G. Brouwers „Financieele saneering van het landbouwbedrijf”, E.-S.B., 13 Mei 1936.

¹⁶⁾ J. A. Levy „Minimum-loonbeweging”, „De Economist”, jrg. 1914, met name blz. 265.

EFFICIENCY IN DE ADMINISTRATIE.

In de industrie is de efficiency, de meest economische productie en de strijd tegen de verspilling, reeds lang een onderwerp van diepgaand onderzoek en in vele gevallen is het vraagstuk reeds dicht bij de oplossing gebracht. In de administratie is men echter zoo ver nog niet, ook niet bij die van vele industrieën, die technisch de volmaking nabij zijn. Wel zijn de beide laatste tientallen jaren vele administraties gemechaniseerd, zijn nieuwe arbeidsmethoden en arbeidsparende machines als hulpmiddelen ingevoerd. Daarbij werd natuurlijk een studie van de kosten gemaakt, vooral om de kosten van de oude en van de nieuwe administratie tegenover elkaar te kunnen stellen. Gelukkig is bij deze mechanisatie in vele gevallen niet „bezuiniging”, het vervangen van menschen door machines, het eenige doel geweest, maar was het hoofddoel een betere administratie te verkrijgen om daardoor het bedrijfsinzicht te vergrooten en de bedrijfsleiding snel de gegevens te verschaffen, noodig voor een goed beleid en het nemen van beslissingen, maar ook om de efficiency van het bedrijf

te kunnen beoordeelen en voortdurend te controleeren. Bij deze reorganisatie kon de efficiency der administratie nog niet volledig tot haar recht komen. Want tijdens en direct na deze reorganisatie kon het administratieve personeel nog niet de routine hebben verkregen, die in vele gevallen eerst na maanden aanwezig kon zijn. De efficiency in de administratie moest dus, soms lang na de reorganisatie, nog voortdurend worden verzorgd en verbeterd. En dat is vermoedelijk wel eens nagelaten.

Maar ook al zou na de reorganisatie de efficiency goed verzorgd zijn geweest, dan bestaat nog niet de zekerheid, dat dit zoo is gebleven.

Gemis aan elasticiteit in administratieve organisaties.

Een administratie heeft altijd de neiging inefficient te worden, zoodat voortdurend toezicht noodig blijft. Daar zijn verschillende oorzaken voor. En wel in de eerste plaats, dat de administratie gewoonlijk alle elasticiteit mist. Daarmede wordt bedoeld, dat de administratie heeft te verwerken, wat andere afdelingen als gevolg van hare werkzaamheid daarvoor verschaffen, afhankelijk van de bedrijfsdrukte in werkplaats of handelsafdelingen. Deze hoeveelheid werk is niet constant, maar moet toch denzelfden dag, waarop de administratie de gegevens ontvangt, worden verwerkt. Eenerzijds is het niet mogelijk op slappe dagen reeds vooruit te werken, op „voorraad” te werken, anderzijds is de hoeveelheid werk, die over een zekere periode kan worden „uitgesmeerd”, in vele administraties gering. Hiertoe behooren bijv. het uitschrijven van premie- en rentekwitanties bij verzekeringsmaatschappijen en hypotheekbanken. Bovendien zullen er, ook bij de beste organisatie, steeds „toppen” in het werk zijn, die niet over al te langen tijd mogen worden verdeeld, zooals de periodieke (maandelijksche, vierwekelijksche) bedrijfsverzichten, uitschrijven van maandkwitanties voor afnemers enz. Daarnaast zijn er echter nog vele, dikwijls „persoonlijke” redenen, die remmend werken op een aanpassing van de administratie aan de „bedrijfs”drukte. Wanneer in een bepaald gedeelte der administratie geleidelijk een achteruitgang voorkomt, zal het aanwezige personeel zich wel aan deze mindere belasting aanpassen. Ingegrepen wordt er dikwijls niet, omdat de chef het niet merkt of omdat men het als tijdelijk beschouwt of vreest, door personeel af te staan, bij terugkeer der vroegere drukte moeilijk nieuw personeel te zullen verkrijgen of, zoo al, niet-geoeffenden te zullen zien verschijnen. Ook al is de achteruitgang blijvend, dan zijn er nog allerlei factoren, die aanpassing kunnen tegengaan. Zelfs kunnen „prestige” overwegingen van den afdelingschef de noodzakelijke inkrimping tegenhouden. Blijvende vermindering van administratief werk in een bepaalde afdeling of de geheele onderneming, die zelf toch niet achteruitgaat, kan bijv. optreden door verandering in den afzet. Zoo zijn de verkoopen van goederen, bestemd voor veehouders en landbouwers, van vele individuele transacties langzamerhand veranderd in enkele collectieve transacties met de coöperaties op dat gebied. Het kan worden veroorzaakt door verandering in betalings- en inningsmethoden. Onder invloed van ondernemersovereenkomsten en daarbij vastgestelde crediettermijnen en later door het inkrimpen van voorraden, is de middenstand veel meer tot betaling der leveranties per giro overgegaan, waardoor het omslachtige uitschrijven van kwitanties en het toezicht op de verantwoording daarvan voor de administratie gedeeltelijk zijn vervallen.

De vraag is nu, hoe in de administratie de efficiency moet worden bevorderd en hoe er voortdurend toezicht op kan worden geoefend. De eerste stappen in de industrie zijn geweest tijdstudie en premiestelsels bij de belooning. Beide gaan echter als regel bij administratief werk niet op. In de eerste plaats reeds, omdat administratief werk in vele gevallen hoofdarbeid en geen handenarbeid is en bij dien hoofdarbeid de taken voor eenzelfden employé

onderling weer steeds verschillend zijn. Natuurlijk zijn er gevallen denkbaar, waarbij tijdstudie en premiestelsels mogelijk zijn. Wanneer in de ponskaartenafdeeling een ponsen of ponsen regelmatig gelijksoortige kaarten moet ponsen van uniforme, geheel gecodeerde, boekingsgegevens, is daar weinig hersenarbeid voor noodig en kunnen tijdstudies en daarop gebaseerde premiestelsels worden toegepast. Bij het uitschrijven van maandkwitanties wordt het al moeilijker, als de eene cliënt een enkele bestelling deed, andere cliënten verschillende, hetzij met, hetzij zonder retourzendingen en teruggezonden emballages enz., terwijl tenslotte misschien nog verschillende kortingen en omzetpremiën worden toegekend. Bij het uitschrijven van polissen zijn er wellicht geen twee gelijk. En dan wordt al het „betere” werk in de administratie hierbij nog niet eens genoemd. Hoe zou men zich verder tijdstudies moeten denken voor een kostprijsberekenaar, een loonberekenaar, een controleur enz.?

Tijdstudie alleen geen basis voor de kostenanalyse.

Al het naslawerk, dat voorkomt, kan niet in de tijdstudie worden betrokken, evenmin het vragen van inlichtingen, het voeren van besprekingen en verrichten van berekeningen enz. Maar daarnaast komt dan de tweede factor, reeds eerder genoemd, de niet constante arbeidsdrukke. Een afdeling moet zoodanig zijn bezet, dat op „normale” dagen het werk door behoorlijke inspanning kan worden verzet, doch dat er nog zooveel elasticiteit is, dat bij plotseling, niet al te groote tijdelijke toeneming van den arbeid of vermindering van personeel door ziekte, deze drukke met vergroote inspanning nog kan worden verwerkt, zonder dat achterstand ontstaat. Bij kortstondige perioden van minder drukke moet door den chef uit zichzelf hulp aan andere afdelingen worden aangeboden, bij langduriger of zeer groote drukke moet hulp aan andere afdelingen worden gevraagd en worden verkregen. Het instellen van alle afdelingen, waarin hoofdarbeid wordt verricht, op de maximale prestatie, zou tot teleurstelling moeten leiden. Hersenarbeid op zichzelf is elastisch, doch kan niet steeds onder hoogen druk staan. Toch zal men, om ook in de administratie blijvend de noodige efficiency te bereiken, zich de industrie ten voorbeeld moeten stellen. Het middel, om het doel te bereiken, is de budgetteering, zooals deze reeds voor de fabriek is toegepast. Om het populair uit te drukken, men moet niet beginnen met Taylor, maar met Bat'a. Men zal er toe moeten komen ook de administratieve afdeling in onderdeelen te verdeelen, en wel onderdeelen, waarin zooveel mogelijk gelijksoortig werk wordt verricht. Deze verdeling behoeft niet parallel te loopen met de lokaalafdeelingen, de gebruikte benamingen enz., maar moet geheel berusten op het tot een eenheid samenvoegen van de bewerkingen, die een algemeene maatstaf hebben. Het zoeken van dezen maatstaf is de grondslag voor het verdere werk. Zoo zou men bijv. kunnen hebben een factuurafdeeling (maatstaf aantal facturen of aantal posten), een magazijnafdeeling (maatstaf het aantal in- en uitgaande posten), een kostprijsafdeeling (het aantal posten), een correspondentieafdeeling (aantal geschreven brieven) enz. Zoo kunnen aantal uitgeschreven kwitanties of polissen, aantal geboekte posten in debiteuren- of crediteurenadministratie, aantal verzonden brieven of andere stukken, aantal verwerkte ponskaarten, aantal gemaakte omrekeningen van koersen of prijzen, een maatstaf vormen en moeten de personen, die dit gelijksoortige werk verrichten, worden samengebracht tot één afdeling. Voor elk dezer „afdeelingen” moet nu worden vastgesteld het aantal verwerkte posten, het aantal personen, dat dit werk verricht en de aan deze afdeling verbonden kosten. Hieruit moeten worden afgeleid de kosten per eenheid en het gemiddelde aantal bewerkingen per persoon. De kosten, zoowel in totaal als per eenheid, dient men te splitsen in directe kosten en indirecte kosten, omdat op de eerste de afdelingschef veel meer invloed

kan uitoefenen dan op de laatste. Nu moeten worden vastgesteld de toelaatbare kosten per eenheid en de als noodzakelijk beschouwde minimumprestatie per persoon. Dit op zichzelf gaat niet gemakkelijk. Zuivere tijdstudies zijn slechts in enkele gevallen doelmatig. Ervaring zal hier veel moeten doen. En daarom zal men over een lange periode gegevens moeten verzamelen, deze onderling vergelijken, in het bijzonder aandacht besteden aan de perioden van drukte door veel werk of geringe bezetting tijdens vacaties of ziekte onder het personeel; men zal het werk der verschillende personeelsleden onderling moeten vergelijken om zoo den besten werker te vinden; men zal zelf of door een proefpersoon proeven moeten nemen, eventueel betere werkmethoden moeten zoeken.

Zoo moet men dan komen aan een standaardprestatie per afdeling, de kosten daarvan en de gemiddelde prestaties per persoon. Om die kosten vast te stellen zal men de kostensoorten der administratie moeten splitsen naar hun doel en in rekening brengen aan de verschillende afdelingen, aan de „kostenplaatsen”. Hierbij zal men kosten vinden, die direct voor een bepaalde afdeling zijn bestemd, (salarissen, sociale lasten, kantoormachines, drukwerken), andere, die betrekking hebben op enkele of op alle afdelingen. Dan moeten ze over deze afdelingen worden verdeeld naar een daarvoor vast te stellen maatstaf. Voor een aantal dezer kosten zullen dit bijv. de vloeroppervlakten der „kostenplaatsen” zijn, zooals het geheel der huisvestingskosten (grondbelasting, afschrijving gebouw, resp. kantoorhuur, verwarming, verlichting enz.). Andere kosten zullen verband houden met het aantal employés (rijwielstalling, garderobe, maaltijden, enz.). Tenslotte zal er ook een aantal kosten overblijven, dat moet worden omgeslagen naar het belang der afdelingen, wat kan worden gemeten bijv. door het bedrag der uitbetaalde salarissen.

Zoo zijn dan de juiste kosten per kostendrager, per afdeling, vastgesteld. Een moeilijkheid kan nog zijn, dat in een afdeling niet geheel gelijksoortig werk voorkomt, doch dat er twee of meer onderling verschillende soorten werkzaamheden worden verricht, die niet zijn te scheiden en ook niet steeds in dezelfde verhouding voorkomen, wat men wel heeft als deze werkzaamheden tezamen één geheel vormen. In dit geval zal men tusschen de verschillende verrichtingen een verhoudingsgetal moeten vaststellen en zoo alle werkzaamheden in één soort uitdrukken. Zoo kan het bijv. zijn, dat het factureren voor binnen- en buitenland niet evenveel arbeid verdert en de aantallen binnen- en buitenlandsche posten niet in een vaste verhouding tot elkaar staan. Zou dan bijv. blijken, dat men gemiddeld aan een factuur voor het buitenland $1\frac{1}{2}$ maal zooveel tijd besteedt als aan één voor het binnenland, dan zal men de buitenlandsche facturen voor $1\frac{1}{2} \times$ hun aantal in rekening moeten brengen. Heeft men nu de verdeling der kosten bepaald en standaardcijfers vastgesteld voor iedere afdeling, dan dient nog een aansprakelijke chef voor elke afdeling te worden aangewezen, die regelmatig rekening en verantwoording moet afleggen over de afwijkingen tusschen de werkelijk gemaakte kosten per eenheid en prestaties per persoon en de toelaatbare, berekend uit de prestaties in de afgelopen periode en de standaardwaarde. Op deze wijze kan worden bereikt, dat de aanwending van menschen en materiaal zoo efficiënt mogelijk geschiedt.

De administratieve vaststelling der kosten per afdeling.

De vraag is nu, hoe de kosten per afdeling, per „kostenplaats”, administratief moeten worden vastgesteld. Het zal dikwijls met het oog op de te publiceeren verlies- en winstrekening bezwaarlijk zijn, deze verdeling naar kostenplaatsen in de hoofdadministratie op te nemen. Het verdient geen aanbeveling de berekening extra-comptabel te verrichten. Daarom wordt de volgende wijze van inrichting in overweging gegeven. Voor iedere

„kostenplaats” wordt in een afzonderlijke administratie een rekening geopend. In deze administratie worden sluitrekeningen opgenomen voor „Salarissen”, „Kantoorbehoefte” en de andere in de hoofdadministratie voorkomende rekeningen voor kostensoorten, die aansluiten aan de te publiceren Verlies- en Winstrekening. De gelijknamige „sluitrekeningen” nu van hoofdboekhouding en administratiekostenboekhouding moeten stuk voor stuk en op elk moment onderling overeenstemmen. Om het overzicht op de kostenplaatsrekeningen gemakkelijker te maken, onder andere in verband met het splitsen der kosten in vaste en veranderlijke, kan men de rekeningen tabellarisch inrichten. Voor over langere perioden betaalde bedragen (brandverzekering), onregelmatig betaalde bedragen (schilderen kantoorlokaal) of te nivelleeren uitgaven (totale onderhoudskosten), kan men in de hoofdadministratie tusschenrekeningen openen, ten gunste waarvan maandelijks de sluitrekeningen worden gedebitteerd.

Periodiek, bijv. maandelijks of drie-maandelijks, worden de cijfers uit de administratiekostenboekhouding op overzichtstaten overgenomen. Daarop worden vermeld, voor iedere kostenplaats afzonderlijk:

- a. Aantal verwerkte „posten” afgeloopen maand (kwartaal);
- b. Daaruit berekende toelaatbare kosten;
- c. Werkelijke kosten afgeloopen maand (kwartaal);
- d. Verschillen + en — tusschen de bedragen onder b. en c.;
- e. Aantal verwerkte posten sinds het begin van het jaar;
- f. Daaruit berekende toelaatbare kosten;
- g. Werkelijke kosten sinds begin van het jaar;
- h. Verschillen + en — tusschen de bedragen onder f. en g.;
- i. Grootste en kleinste dagtotaal verwerkte posten;
- j. Aantal posten per persoon;
- k. Toelaatbaar minimum aantal posten per persoon;
- l. Verschil + en — tusschen j. en k.

Dit overzicht wordt aan de verantwoordelijke personen voorgelegd. Zij moeten, ieder voor hun eigen „kostenplaats”, een afdoende verklaring geven voor de geconstateerde + verschillen in kosten en — verschillen in prestatie, terwijl de — verschillen in kosten en + verschillen in prestatie aanleiding moeten zijn om te onderzoeken, of het als toelaatbaar vastgestelde cijfer wellicht voor de kosten te hoog en voor de prestaties te laag is geweest. Aangezien bij de administratie vele kosten constante kosten zijn, zooals een groot gedeelte der salarissen (eigen, niet van andere afdelingen geleend personeel), huisvesting enz., zal + verschil voor de kosten wijzen op onderbezetting, — verschil op betere bezetting dan begroot werd.

Analyse van administratieve kosten in vergelijking met de industriële kostenanalyse.

Vergelijkt men nu de aangegeven methode voor de administratie met de maatregelen, toegepast in het fabrieksbedrijf, dan zal men twee belangrijke verschillen constateeren. In de eerste plaats zal men bij de vaststelling van de prestatienormen in de industrie dikwijls van het individu en zijn prestaties uitgaan (premies); bij de administratie doet men beter uit te gaan van een collectiviteit, van een groep personen, die tezamen gelijksoortig werk verrichten. In de tweede plaats staat bij de administratie tegenover de kosten als regel geen directe bate. En wanneer dat soms al mocht zijn, dan houden deze baten dikwijls geen verband met den verrichten arbeid, maar met de draagkracht van hem, die de vergoeding moet betalen, terwijl bij de industrie steeds kosten en baten tegenover elkaar zullen staan en het onderlinge verschil de winstresultaten bepaalt.

In verband met het voorgaande dient nog op enkele bijzonderheden te worden gewezen.

a. Aanschaffingen dienen slechts te worden gedaan en te worden betaald op paraaf van den chef, ten laste van wiens afdeling deze kosten zijn gemaakt en de boekingsaanwijzing, mitsgaders de omschrijving van de posten door hem te worden goedgekeurd of vastgesteld. Op deze wijze ligt zijn verantwoordelijkheid vast en is tevens voor de kostenplaatsrekeningen de juiste afdeling aangegeven.

b. Zooals reeds hiervoor werd vermeld, dienen bij de begroting en boeking der kosten de directe te worden gescheiden van de indirecte kosten. Op de directe kan de afdelingschef invloed uitoefenen, op de indirecte dikwijls niet; daarvoor kan weer een ander verantwoordelijk worden gesteld, zooals „chef huisvesting” voor de huisvestingskosten (onderhoud, verwarming, verlichting, enz.).

c. Bij kantoorpersoneel is dikwijls weinig „verloop”, de salariering houdt in vele gevallen ook verband met den leeftijd. Daardoor kunnen op een afdeling toevallige lasten drukken door het in dienst hebben van ouder personeel. Voor een goed overzicht is het dan ook beter uit te gaan van salarissen, gebaseerd op een normale bezetting uit een oogpunt van leeftijdsopbouw en geslacht en de daarvoor geldende salarissenormen. Waar in de laatste jaren veel jonger personeel elders te werk is gesteld en dus de personeelsbezetting een andere dan de normale is, blijft op deze wijze de onderlinge vergelijkingsmogelijkheid met vroegere jaren bestaan en juist de onderlinge vergelijking, zoowel in den tijd als tusschen gelijksoortige afdelingen, is van zoo veel belang bij het vaststellen van normen voor intellectueelen arbeid. Hierdoor kan voor de komende jaren, waarvan mag worden verwacht, dat deze hooge eischen aan de efficiency zullen stellen, een bruikbare vergelijkingsbasis worden gevonden ¹⁾.

M. C. WINTERSTEIJN.

¹⁾ Zie ook „Kostprijs en efficiency bij banken” in „E.-S.B.” van 9 December 1942.

WONINGTOESTANDEN TEN PLATTELANDE NA 40 JAAR WONINGWET.

Wij hebben er in ons artikel „Volkshuisvesting ten plattelande” ¹⁾ o.a. aan kunnen herinneren, dat een door het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw ingestelde studiecommissie in het jaar 1940, d.i. 39 jaren na de totstandkoming der Woningwet, een rapport heeft uitgebracht, waarin, ten aanzien van de volkshuisvesting ten plattelande, verschillende desiderata werden gesteld en er verder bij de Regering op aangedrongen werd, dat bijzondere maatregelen zouden worden genomen om de bouw van arbeiderswoningen ten plattelande te bevorderen.

Bedoelde studiecommissie had bij haar arbeid gebruik kunnen maken van een drietal prae-adviezen van de heren Bloemers, Bruineman en Kamp, die als burgemeesters van kleine gemeenten met de sociale noden in hun gebied bekend en vertrouwd waren.

Aan deze prae-adviezen moge worden ontleend, dat het aantal onvoldoende woningen in plattelandsgemeenten percentsgewijs veel groter is dan in de rest van het land. In plattelandsgemeenten bedraagt het 17,1 %, in de overige gemeenten 9,2 %. Er zijn provincies, welke ver boven het gemiddelde uitkomen: Drenthe met 30,1 %, „onvoldoende” woningen op het platteland, Groningen met 20,4 en Overijssel met 20,2 %. Limburg blijft met 4,3 % ver onder het gemiddelde.

In de publicatie „Noodlijdende gebieden in Nederland — De Zuidoosthoek van Drenthe” ²⁾ lezen wij, dat de gemeente Emmen vooral berucht is geworden door de

¹⁾ Zie „E.-S.B.” van 19 Juli 1944.

²⁾ Uitgave van het Wetenschappelijk Bureau van de S.D.A.P. in 1939.

krotten. De toestand is beter dan hij was, doch nog verre van in orde.

Volgens de Volkstellingscijfers van 1930 waren er in de gemeente Emmen op het ogenblik van de telling 7.715 woningen. Hiervan waren 2.383 éénkamerwoningen, bewoond door twee of meer personen (in Amsterdam in totaal 3.343, in Rotterdam 2.346, Maastricht 530).

Het percentage éénkamerwoningen is voor Emmen het grootste in het gehele land.

Nog slechter blijkt de toestand voor Emmen, indien men het aantal bewoners in deze „woningen” telt. Terwijl in de grote steden althans 50 à 60 % van de éénkamerwoningen niet meer dan 2 personen huisvestte en in „slechts” ongeveer 10 % van deze krotten meer dan 5 personen woonden, bedroegen deze aantallen voor Emmen 17 % met niet meer dan 2 personen, 47 % met meer dan 5 personen.

Meer dan 25 % van de inwoners der gemeente woonde in deze éénkamerwoningen, terwijl ook de tweekamerwoningen lang niet alle bewoonbaar zijn en zeer vele overvuld. (blz. 39).

Keren wij thans tot de prae-adviseurs terug, dan vernemen wij verder van hen, dat het aantal bedsteden in gemeenten met minder dan 10.000 inwoners nog buitengewoon groot is, nl. 71,3 %; Friesland brengt het zelfs tot 90,5 %.

In de gemeenten van 2.000 tot 5.000 inwoners alleen al zijn er niet minder dan 44.112 woningen, oftewel 17,7 % van het totaal, waarin het gezin geen behoorlijke slaapgelegenheid vindt. In 27.100 van deze woningen wordt slechts één slaapvertrek aangetroffen. Alleen reeds met het oog hierop zou de woningvoorraad, groot 249.463 woningen, een vermeerdering dienen te ondergaan met 10,9 %.

De prae-adviseurs betoogden dan ook zeer terecht, dat het Rijk op ruime schaal medewerking voor woningbouw zou moeten verlenen ter voorziening in het woningtekort, waarbij zij er op wezen, dat de voorschriften ten aanzien van de slaapruijme in de meeste bouwverordeningen onvoldoende zijn. Ook de aanleg van drinkwaterleidingen zou met kracht dienen te worden bevorderd.

Mr. Bloemers deed in dit verband nog uitkomen, dat de opheffing van de Gezondheidscommissies nadelig heeft gewerkt op de activiteit van vele besturen van kleine gemeenten.

In het Voorlopig Verslag op de Rijksbegroting 1940, dat op 2 November 1939 werd uitgebracht, bleken deze uitingen van zo deskundige zijde ter algemene kennis gekomen, weerklank te hebben gevonden. Daarin hebben wij toch kunnen lezen, dat, naar de mening van verscheidene leden, een spoedig en doortastend optreden van regeringswege te meer gewenst is, daar reeds thans niet voor alle categorieën der bevolking woningen aanwezig zijn. Vooral ten plattelande is, naar zij opmerkten, de woningvoorraad zeer gering. Vele onbewoonbaar verklaarde woningen zijn daar nog in gebruik. Het samenwonen en het gebruik van woonwagens nemen er toe, hetgeen ook uit een oogpunt van moraliteit verderfelijik is te achten.

In de op 15 November verschenen Memorie van Antwoord erkende de Minister, dat, met name op het platteland, hier en daar aanbouw van nieuwe woningen gewenst is, hoofdzakelijk ten einde tot verbetering van woningtoestanden te geraken en dat ook de tegenwoordige buitengewone omstandigheden nopen alle aandacht aan het vraagstuk te schenken, opdat niet door een te grote vermindering van de aanbouw een toestand ontstaat, welke kenmerken heeft van die in de jaren na de oorlog van 1914—1918. De cumulatie van achterstand in de volkswoningbouw in die jaren, gevolgd door aanbouw van woningen à tout prix, dient, zo enigszins mogelijk, te worden voorkomen.

De bewindsman voegde hier nog aan toe, dat, door het

nemen van bijzondere maatregelen, krachtige medewerking zou worden verleend aan de krottopruiming, ook ten plattelande, zowel van huur- als van eigen woningen.

Zes maanden later werd ook ons land in de oorlog betrokken.

Woningtoestanden in Gelderland.

Wij willen thans gaarne enige aandacht schenken aan een tweetal rapporten, waarin de woningtoestanden op de Veluwe en in de Betuwe zijn behandeld.

Het eerste is in December 1938 verschenen als Rapport van de Commissie voor het Streekplan in de Veluwe en vermeldt op blz. 101, dat van oudsher de Veluwe rijk is geweest aan schamele, slechte hutten en dat in verschillende buurten en buurtschappen nog vele woningen voorkomen, welke dringend onbewoonbaar behoorden te worden verklaard.

Uit de opgaven — zo wordt verder gezegd — omtrent het aantal woningen, welke sinds 1 Januari 1905 onbewoonbaar werden verklaard, blijkt, hoe weinig in dit opzicht tot dusverre nog werd verricht ondanks de vroegere bemoeiingen van enkele zeer ijverige Gezondheidscommissies.

Ter verklaring van de ongunstige woningtoestanden wordt o.a. aangevoerd, dat het voorschrijven van woningverbetering voornamelijk huurwoningen gold. Dat wordt de reden genoemd, waarom in vele gemeenten zo weinig gebruik werd gemaakt van de bevoegdheden, welke de Woningwet in dit opzicht aan de Gemeentebesturen toekent. Wel zijn de economische toestanden voor velen op de Veluwe zeer slecht en zullen onbewoonbaarverklaringen en het voorschrijven van woningverbetering tot de uitzonderingen behoren, maar toch spreken de samenstellers van het rapport als hun overtuiging uit, dat in de meeste gemeenten nog een rijk arbeidsveld aanwezig is voor colleges van Burgemeester en Wethouders met sociaal gevoel.

In het rapport wordt verder toegegeven, dat de moeilijkheden hier ongetwijfeld opgestapeld liggen, vooral ten aanzien van heidebewoners met zeer geringe behoeften en zeer lage leefgewoonten.

Het is alsof men Ir. Faber hoort over de toestanden in de gemeente Weststellingwerf in het begin dezer eeuw!

Dat een gedeelte van de bevolking op de Veluwe inzake de huisvesting nog met zulke lage eisen genoegen neemt, is naar het oordeel van de samenstellers van het onderhavige rapport „voor een aanzienlijk deel evenwel het gevolg van de omstandigheid, dat men zich het lot van deze inwoners tot dusverre zo weinig heeft aangetrokken; ook niet toen van crisis nog niet werd gesproken en het opvoedingsproces zo veel gemakkelijker was”.

Zeer terecht wijst men er dan nog op, dat onbewoonbaarverklaring en afbraak niet tot haar recht komen, wanneer deze niet worden voorafgegaan door verruiming van de woningmarkt met een aantal goedkope woningen.

Vijf jaren na de verschijning van het rapport der Streekplan-commissie zag een nieuw rapport het licht, dat geheel gewijd was aan de woningtoestanden in een bepaald deel van Gelderland, nl. het gebied van de grote rivieren³⁾. De resultaten van onderzoekingen in de Achterhoek en op de Veluwe zullen t.z.t. eveneens worden gepubliceerd. Het ingestelde onderzoek is uitermate conscientieus geschied aan de hand van uitvoerige vragenlijsten, terwijl van de diensten van geschoolde woningtellers een nuttig gebruik is gemaakt.

Op deze wijze is een rapport van ruim 100 blz. tot stand gekomen, waarvan de samenstellers in een kort inleidend woord zeggen, dat de resultaten van het onderzoek in

³⁾ Samengesteld door de Provinciale Commissie voor de Volkshuisvesting van de Stichting Gelderland voor Maatschappelijk Werk.

het gebied van de grote rivieren wel zo belangrijk geacht moeten worden, dat zij een afzonderlijke publicatie wettigen.

„De voorstelling, welke men in Nederland veelal heeft omtrent de welvaart van deze streken”, zegt de commissie, „wijkt heel sterk af van de werkelijkheid.”

Dat hiermede niets te veel gezegd is, blijkt uit de mededelingen op de bladzijden 71 en 72, waar wij vernemen, dat 15 % van alle woningen tengevolge van de vele gebreken ongeschikt zijn te achten en dat in 16 % van alle woningen overbevolking voorkomt. 10 % van alle woningen zijn en ongeschikt en overbevolkt, 6 % wel geschikt, doch overbevolkt.

Wat dit betekent, wordt eerst goed duidelijk, als wij hierop laten volgen, dat tengevolge van deze twee oorzaken ongeveer een vijfde deel van de bevolking slecht gehuisvest is en de helft daarvan dubbel slecht. Het gaat hier om niet minder dan circa 7.000 gezinnen, welke zijn ondergebracht in

ongeschikte en overbevolkte woningen	3.301
ongeschikte woningen	1.707
overbevolkte woningen	2.025

In het hoofdstuk, waaraan wij deze gegevens ontleen, worden verder nog allerlei schrijnende bijzonderheden weergegeven omtrent de zeer talrijke krotwoningen, hetgeen ook in verband met de overbevolking een ernstig probleem wordt geacht en te ernstiger nog, omdat de bevolking de betekenis ervan lang niet hoog genoeg aanslaat.

De propaganda voor de verhoging van de woonbeschaving gaat zeer moeilijk, heet het op blz. 76, omdat de slechte gebruiken buitengewoon vast verankerd zijn in de zede, terwijl de slechte economische omstandigheden eveneens sterk remmend werken.

Onbewoonbaarverklaring is hier dus zeker de aangewezen oplossing, „waardoor toekomstige eigenaars weten, dat bij de dood van de bewoners de woning als middel voor menselijke huisvesting een non-valeur zal worden.”

Maar daar moet men onmiddellijk op laten volgen, dat voor de gezinnen met kinderen eerst andere woningen beschikbaar moeten zijn, alvorens men deze krotten aan de bewoning kan onttrekken.

Zo wordt het ons duidelijk, waarom de Studiecommissie uit het Instituut voor Volkshuisvesting er zo krachtig bij de Regering op aandrong, dat bijzondere maatregelen zouden worden genomen om de bouw van arbeiderswoningen ten plattelande te bevorderen!

Ook hier stuiten wij immers op een vicieuze cirkel, welke doorbroken zal dienen te worden!

Ontwaakte belangstelling.

Kon de Gelderse Streekplancommissie in haar rapport, dat, zoals wij gezien hebben, in December 1938 werd gepubliceerd, nog verklaren, dat de door haar beschreven ongunstige woningtoestanden op de Veluwe voor een aanzienlijk deel het gevolg zijn van de omstandigheid, dat men zich het lot der aldaar gevestigde plattelandsbevolking tot dusverre zo weinig heeft aangetrokken, daarna is er in dit opzicht voorzeker een wijziging ten goede ingetreden, welke mag doen verwachten, dat in de naaste toekomst te dezen aanzien een grotere activiteit zal worden ontplooid dan het verleden, ook het jongste verleden, te zien heeft gegeven.

Wij hebben hierbij het oog op enkele geschriften, welke sindsdien, dat is in de laatste vijf jaren, het licht hebben gezien en welke er geen twijfel over laten bestaan, dat het probleem van de onbevredigende, zó niet onhoudbare situatie ten aanzien van de volkshuisvesting ten plattelande inderdaad tot een oplossing zal worden gebracht, zodra de omstandigheden het zullen toelaten.

Het zal — naar wij menen — onnodig zijn, aan deze voor het overige zeer lezenswaardige geschriften een meer of minder uitvoerige beschouwing te wijden, weshalve wij ermede volstaan, enkele ervan slechts aan te duiden.

Zo verscheen van de hand van den heer H. J. Langman, burgemeester van IJlst, het boekje „Het in eigendom verkrijgen van woningen door arbeiders”, terwijl Dr. Ir. H. G. van Beusekom, Inspecteur van de Volkshuisvesting in Algemene Dienst, 2 boekjes deed verschijnen, t.w. „Volkshuisvesting ten plattelande” in 1939 en „Woningvoorziening in Oorlogstijd” in 1941 (van zeer recente datum is de verschijning van een lijvige studie van zijn hand: „Woningbouw. Problemen en Perspectieven”⁴).

Verder kunnen wij in dit verband de inleiding memorieren, welke de heer J. A. M. Bruineman, burgemeester van Druten, in Februari 1940 op een zeer druk bezochte besturenconferentie van de R.K. Werkliedenbeweging in Maas en Waal heeft gehouden, met als onderwerp: „Volkshuisvesting op het platteland”.

Hij wijdde daarin o.a. aandacht aan de mogelijkheid van de verlening van voorschotten ingevolge de Landarbeiderswet of van een premie op het bouwen en verbeteren van arbeiderswoningen, ook voor grote gezinnen, ingevolge daarop betrekking hebbende ministeriële circulaire.

Achtereenvolgens besprak hij verder de krotpruiming, het verbeteren van woningen, de geldlening als tweede hypotheek, de zgn. Reparatie-circulaire (23 Juni 1938), de woningen voor grote gezinnen en het probleem van de beschikbaarstelling van grond, welke onderwerpen in de genoemde circulaire in deze volgorde behandeld zijn (Juni 1927, Juni 1928, Oct. 1934, Juni en Nov. 1938).

Een grote moeilijkheid blijkt daarbij te zijn het verkrijgen van bouwgrond tegen redelijke prijs, terwijl ook de noodlijdendheid van verschillende gemeenten een rol speelt. Het valt aan zulke gemeenten bijv. allerminst gemakkelijk, f 600 per woning beschikbaar te stellen voor krotpruiming.

Er zou over deze inleiding en over de interessante gedachtenwisseling, welke erop volgde, nog wel meer gezegd kunnen worden, doch wij willen liever de beschikbare plaatsruimte gebruiken voor een korte bespreking van een drietal rapporten, welke in 1942 zijn uitgebracht door de reeds eerder genoemde Studiecommissie uit het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, t.w. 1. Rapport over uitbreidingsplannen en welstandscommissies; 2. Rapport over het Bouw- en Woningtoezicht ten plattelande en 3. Rapport over de Landarbeiderswet.

Ze zijn in één boekje uitgegeven onder de titel „Volkshuisvesting ten plattelande”.

Wij leven snel. Dat blijkt niet in de laatste plaats uit het naschrift, dat aan het tweede rapport is toegevoegd en waarin eraan wordt herinnerd, dat men in het ontwerp-Woningwet van de Staatscommissie tot herziening der Woningwet, dat sedert de vaststelling van het onderhavige rapport is verschenen, in sommige opzichten aan de daarin naar voren gebrachte wensen en bezwaren is tegemoet gekomen.

Zo is de bevoegdheid om de gemeenten aan te wijzen, die het toezicht gezamenlijk moeten regelen, overgegaan van de Kroon op Gedeputeerde Staten en is die bevoegdheid van Gedeputeerde Staten zodanig omschreven, dat de samenwerking krachtiger kan worden bevorderd, dan onder de vigerende wet mogelijk is. Tevens is de mogelijkheid geopend, dat andere diensten, met name de gemeentewerken, in de samenwerking kunnen worden betrokken. Ook is met genoegen gezien, dat het regel zal worden, dat de ambtenaren, die belast zijn met het gemeentelijk bouwtoezicht, geen werkzaamheden voor particulieren mogen verrichten. Voorts blijkt aan de woningcommissies een plaats te zijn ingeruimd (blz. 19).

⁴ Zie ook de bespreking daarvan door Ir. Angenot in „E.-S.B.” van 26 Juli 1944.

Vooral de mededeling betreffende de woningcommissies maakt het gewenst, het verslag van de hierbedoelde Staatscommissie even voor ons te nemen.

Het verslag der Staatscommissie.

Het medegedeelde omtrent de woningcommissies, waaraan een plaats zou zijn ingeruimd, verdient nl. enige aanvulling. In artikel 24a toch van de bestaande Woningwet, welk artikel is ingevoegd bij de wet van 14 Juni 1934 S. 316, is namelijk reeds bepaald, dat bij algemene maatregel van bestuur voorschriften kunnen worden gegeven voor de vorming van woningcommissies, welke inzake aangelegenheden betreffende woningverbetering en overbevolking (artt. 18—24) in de plaats treden van den Inspecteur.

De Staatscommissie zou nu aan deze commissies dezelfde bevoegdheden willen doen verlenen als aan den Inspecteur: het aanwijzen van woningen, welke verbetering behoeven, en het beroepsrecht, zodat zij *nevens* hem kunnen optreden en niet *namens* hem.

De instelling van woningcommissies wordt van belang geacht (verslag, blz. 111), „omdat de belangstelling van verschillende kringen in het maatschappelijk leven op deze wijze ten dienste van de volkshuisvesting wordt gewekt”.

Wij lezen dan nog, dat, teneinde tot instelling van woningcommissies te geraken, regeling van de taak, samenstelling en werkwijze van die commissies uitdrukkelijk is voorgeschreven.

Inzake verbetering, onbewoonbaarverklaring en overbevolking vinden wij in het verslag vermeld, dat de regelen daaromtrent meer systematisch en overzichtelijker zijn gerangschikt, doch dat principiële wijziging van deze regelen niet nodig wordt geacht.

Wel bepleit de Staatscommissie het treffen van maatregelen inzake het bouwtoezicht, dat in vele kleine gemeenten niet tot zijn recht is gekomen. Het voldoet in vele plattelandsgemeenten zelfs nog niet aan de meest elementaire eisen, zegt de Staatscommissie op blz. 26 van haar verslag.

Andere passages, welke voor de door ons geleverde beschouwingen van belang zijn, treffen wij in het verslag niet aan, zodat wij dit hoofdstukje menen te mogen besluiten met het overnemen van een passage betreffende de in te stellen woningcommissies, waarover hierboven reeds iets is gezegd, tot instelling van welke commissies is geadviseerd „in verband met de van vele zijden uitgeoefende aandrang. Zij zullen als verlengstukken van het ambtelijk toezicht een te waardeeren aanwinst blijken te zijn en veel nuttig werk op het terrein van de volkshuisvesting kunnen verrichten.”

Het valt immers, niet in de laatste plaats met het oog hierop, ten zeerste te betreuren, dat het op 26 April 1940 uitgebrachte verslag met het daarbij gevoegde ontwerp ener geheel nieuwe Woningwet moest blijven liggen.

De vrije hand in Zuiderzeeland.

Gewacht kon in de jaren 1930—1935 niet worden met de bouw van woningen en boerderijen in de drooggelegde delen van de Zuiderzee. Daar had de Regering in alle opzichten de vrije hand en werd zij bijv. in haar handelingen niet geremd door de laksheid of de onwil van weinig-vooruitstrevende gemeentebesturen.

Slaan wij het boek „Zuiderzeeland” (1937) op van den heer Mr. A. F. Kamp, burgemeester van de Gemeente Texel en later Secretaris van de Bestuurs-Afdeling der Wieringermeerdirectie, dan wordt het ons alras duidelijk, dat men de oplossing der moeilijkheden, waarvoor men geplaatst werd in de kale Wieringermeerpolder van 1930 — zonder wegen voor aanvoer van materialen of vervoer van arbeiders, zonder onderkomen voor de werklieden — overwonnen heeft op een wijze, welke eerbied afdwingt.

De gebouwde huizen zijn alle aangesloten op de riolering,

zowel huisriolering als privaten, welke alle van waterpoeling zijn voorzien, deze laatste met tusschenschakeling van een Ohmsput of Sceptic tank.

De woonkernen zijn gedraineerd — en ook gerioleerd —, voordat met de bouw een begin werd gemaakt. Op deze wijze kon het water in de bodem worden afgevoerd en werd de bouwgrond ontwaterd.

De exploitatie der woningen heeft men toevertrouwd aan een Stichting, waarvan het bestuur bestaat uit vertegenwoordigers van 3 Departementen, t.w. Financiën, Waterstaat en Sociale Zaken.

Zij tracht haar doel, de bevordering van de volkshuisvesting in de Wieringermeer, o.a. te bereiken door het bouwen en exploiteren van woningen etc., voor zolang niet een krachtens de Woningwet toegelaten woningbouwvereniging in de Wieringermeer werkzaam is.

De uitvoering van één en ander is in handen gelegd van het „Bouwbureau De Wieringermeer”, waarbij de gezonde opzet is geweest, dat het economisch mogelijke moest worden bereikt: het Bouwbureau moest zichzelf bedruipen. Het klinkt wel wat heel zakelijk!

Maar wij worden dadelijk gerustgesteld bij kennisgeving van een passage op blz. 142, nl. deze, dat als beginsel voor het bouwen van dorpen, boerderijen en woningen in de Wieringermeer heeft gegolden,

„dat het in het nieuwe land niet alleen goed werken, maar ook goed wonen moet zijn.

De nederzetting moet den mensch verzekeren, wat hij thans en straks voor een menschwaardig bestaan verlangt....!”

Naschrift.

Hadden wij het vraagstuk van de huisvesting van krotbewoners uitvoeriger kunnen behandelen, dan zouden wij een dankbaar gebruik hebben kunnen maken van het gelijknamige rapport van een Commissie, ingesteld door het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw en de Nationale Woningraad, Algemene Bond van Woningbouwverenigingen, alsmede van het verslag van de Landelijke Bijeenkomst, uitgaande van laatstgenoemde instantie, gewijd aan de krotpruiming en gehouden op 28 Januari 1939.

F. S. NOORDHOFF.

STATISTIEKEN

DE NEDERLANDSCHE BANK. (Voornaamste posten in duizenden guldens)

Data	Munt, muntmateriaal en deviezen ¹⁾	Binnel. wissels, open marktpapier, beleeningen, voorschotten a/h Rijk en diverse rekeningen ¹⁾	Totaal activa	Totaal opeischb. schulden
31 Juli '44	4.766.198	145.208	4.996.266	4.813.386
24 „ '44	4.720.753	155.024	4.960.842	4.780.228
17 „ '44	4.758.109	159.191	5.002.364	4.821.741
10 „ '44	4.786.079	147.726	5.006.844	4.829.087
3 „ '44	4.977.961	147.211	5.198.374	5.020.692
26 Juni '44	5.144.418	154.128	5.370.345	5.174.919
19 „ '44	5.136.350	147.585	5.355.737	5.160.945
6 Mei '40	1.173.319	248.256	1.474.306	1.424.016

Data	Bankbiljetten in omloop	Saldi in R/C	Bankassig-naties en diverse rekeningen	Saldo Rijk R/C (D/C)	Schathist-papier rechtstr. ondergebracht
31 Juli '44	4.414.777	398.541	60.003	C. 99.293	—
24 „ '44	4.386.988	393.083	57.828	C. 114.713	—
17 „ '44	4.375.133	446.538	57.817	C. 144.318	—
10 „ '44	4.376.123	452.795	55.038	C. 115.595	—
3 „ '44	4.377.913	642.642	54.896	C. 118.873	—
26 Juni '44	4.334.680	840.173	126.518	C. 97.757	—
19 „ '44	4.312.615	848.318	125.824	C. 107.196	—
6 Mei '40	1.158.613	255.174	10.230	C. 22.962	—

¹⁾ Ingevolge de verordening 58/1943 (dd. 26 Juni) zijn de posten „Correspondenten in het buitenland” en „Buitenlandsche betaalmiddelen (excl. pasmunt)”, voorheen begrepen in de „Diverse rekeningen”, van 5 Juli af opgenomen onder de buitenlandse portfeuille, in onzen staat samengevat als „deviezen”.

Alfabetische Index Overheidsmaatregelen op economisch gebied

(Zie voor den alfabetischen Index Overheidsmaatregelen in 1943 het Jaarregister 1943, laatste bladzijde)

	Blz.		Blz.		Blz.
Administratieplicht	27, 55, 123, 383	Landbouw	41, 97, 125, 237, 284, 299, 313, 385, 398	Veevoeder	41, 97
Advertenties	283	Merken	283, 299	Vereveningsheffing	125
Afval	123	Monopolleproducten	55, 123, 285, 398	Verpakkingsvoorschriften	96
Algemeen Vestigingsverbod	55	Motorbrandstof	163, 285	Vervoer	111, 163, 285
Ambacht	27, 161, 251	Non-ferrometalen	123, 299	Verzekering	96, 125, 284
Arbeidszaken	41, 111, 163, 237, 285, 313	Omzetbelasting	41, 97, 313	Vestigingswet Kleinbedrijf	41, 125, 177, 236
Bank- en Credietwezen	41, 313	Opheffing Centrales	40		284, 385
Belastingzaken	27	Organisatie Bedrijfsleven	27, 83, 123, 163, 283, 299, 383, 398	Vlisscherij	41, 285, 313, 385, 399
Betalingsverkeer met het buitenland	27	Papier	398	Vlas	41, 97, 163, 313
Bouwnijverheid	123, 251, 283	Persgas	337	Voedselvoorziening	97, 135, 285, 299, 385, 399
Buitenlandse handel	123	Pluimvee	41, 135, 237, 285	Volkstuinen	125, 237
Deviezenbescherming	398	Prijisregelingen	40, 83, 125, 163, 284, 337, 383, 398	Ijzer en Staal	125, 177, 284, 337, 385, 398
Duitse orders	283	Rentepell	337	Zaden	41, 97
Financiering Rijksbureaux	398	Scheidsgerecht Voedselvoorziening	41	Zuivel	41, 97, 163
Geneesmiddelen	299	Sierteelt	41, 97, 135, 237		
Groenten en fruit	96, 313	Sociale voorzieningen	125, 177		
Grondkamers	237, 284, 313, 398	Steuverleening aan stilgelegde bedrijven	40, 55, 125, 385, 398		
Grondstoffenbesparing en bedrijfsratio-nalsatie	161	Sulkerbieten e. d.	41, 97		
Handel	27, 55, 123, 162, 236, 283, 383, 398	Surrogaten	97, 237, 285		
Heffingen	41, 55, 123, 162, 236, 283, 383, 398	Tabak	40, 96, 135, 237, 385		
Hooi en stroo	284, 299	Telefoonverbindingen	284		
Hout	398	Textiel	40, 96, 177		
Huurprijzen van nieuwbouw	162	Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek	41		
In- en Uitvoer	26, 383	Tuinbouw	41, 313, 385		
Industrie	27, 55, 123, 163, 283, 299, 383, 398	Turf	96		
Inlevering puntdraad en gladde draad	135	Vee	41, 97, 135, 237, 285, 313, 385, 399		
Kamers van Koophandel	40				
Kinderbijslagwet	123, 299				
Kleinhandel	251				
Kwekersbesluit	299				

Een analyse

VAN DE ARBEIDSPRODUCTIVITEIT IN NEDERLAND

door Dr. Ir. F. J. C. VAN DER SCHALK

24ste Publicatie van het Ned. Economisch Instituut

PRIJS f 2.60*

(Prijs voor donateurs en leden van het N.E.I. f 1.75; bestellen bij het N.E.I.).

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave: DE ERVEN F. BOHN N.V. — HAARLEM

De betrekkingen tusschen banken en industrie in Zwitserland

door

Dr. J. C. M. VAN RHEE

Publicatie No. 11 van het Nederl. Economisch Instituut

Prijs f 3.65*

(Prijs voor donateurs en leden van het N.E.I. f 2.75; bestellen bij het N.E.I.)

Uitgave: **DE ERVEN**

F. BOHN N.V., Haarlem

Beschouwingen over een tolonie tusschen Nederland en België-Luxemburg

door

D. C. Renooij

3de Publicatie van het Nederlandsch Economisch Instituut

Prijs f 8.40*

(Prijs voor donateurs en leden van het N.E.I. f 6.—; bestellen bij het N.E.I.)

Verkrijgbaar in den boekhandel

Uitgave: **De Erven**

F. BOHN N.V.-Haarlem

Dr. P. J. Verdoorn:

De ontwikkeling en druk der constante kosten

Publicatie No. 33 A

van het Nederlandsch Economisch Instituut

Prijs f 2.50*

(Prijs voor donateurs en leden van het N.E.I. f 1.85; bestellen bij het N.E.I.).

Verkrijgbaar in den boekhandel

UITGAVE: DE ERVEN F. BOHN N.V., HAARLEM